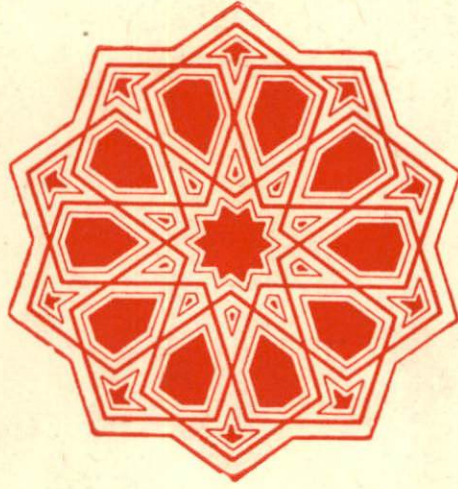

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

Enikri Poloy Bagisi

Yıl: 1958—1959

Cilt : VII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1958 - 1959

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 6 0

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Ali Hikmet BERKİ : İslâmda Vakıf	1 - 10
Prof. Tayyib OKİÇ : İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı	11 - 20
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Değerler ve İnanma Problemi Hak- kında Bazı Notlar	21 - 32
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Quelques Notes Sur le Problème Des Valeurs et de la croyance	33 - 42
Prof. Dr. Şakir BERKİ : İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı	43 - 54
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : Din Sosyolojisi Çalışmaları	55 - 61
Doç. Dr. Neş'et ÇAĞATAY : Fatimiler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri	63 - 77
Nafiz DANIŞMAN : İslâmda Mücadele Hedeflerinin De- ğişmesi	79 - 83
Mehmet ÖNDER : Mevlananın El Yazısı Üzerine Bir Araştırma	85 - 87
Dr. Cavit SUNAR : Bergsonda Cansız Madde ve Can- lılar Âlemi	89 - 95
Dr. Bahriye ÜÇÖK : Ridde	97 - 113
Neda ARMANER : Okullarda Din Öğretimi Üzerine ..	115 - 118
Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU : İslâm Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzal- inin Yeri	119 - 130
Dr. Necati ÖNER : Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı	131 - 177
 <u>Bibliyografya</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY : Soheil M. Afnan, Avicenne	179
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : Reuben Levy, The Social Structure of Islam	180
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : Prof. Dr. Y. Abadan - Prof. B. Savcı, Türkiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış	180
Nafiz DANIŞMAN : M. Hamidullah, Le Prophète de L'İslam	181
Dr. M. Esad KILICER : Dr. Muhammed Yûsuf Mûsa, Mu- hâdarât fî Tarîh-il Fıkh'il-İslâm ...	183

BERGSON'DA CANSIZ MADDE VE CANLILAR ÂLEMİ

Dr. CAVİT SUNAR

A — *Cansız Madde* :

Canlılar için kabul ettiğimiz değişme, olgunlaşma ve dolayısıyla kendi kendini birteviye yaratma, ilk bakışta, cansız maddede yokmuş gibi görünür. Çünkü, “maddesel şeylerden hangisini ele alsak bu saydığımız karakterlerin aksini gösterir”¹. Maddeselde değişmezin önünde durmak zorundayız. Kâninatta en küçük bir parçanın bile bütün ile olan bağılılığı bir yana bırakılırsa maddesel âlemde hiç bir şey kendini yaratmaz denebilir ve bu sebeble de madde sisteminin gelecekteki formları bu günkü şekillerinde teorik olarak düşünülebilir. Bundan dolayıdır ki ilmin ayırdığı sistemler üzerindeki işlemlerimiz, zaman'ın maddeyi asla değiştirmedeği fikrine dayanmaktadır.

“İlmin maddesel şeye, yahut ayrılmış bir sisteme atfettiği soyut ‘Z’ zamanı ancak belirtilmiş zamandaşlıklar (simultanités)ın bir sayısından, yahut, daha genel olarak, bunların bir uygu (Correspondance) sundan ibarettir. Ve bu uygulamaları birbirinden ayıran fâsılaların mahiyeti ne olursa olsun bu sayı daima aynı kalır. Ham, yahut inorganik maddeden söz edildiği zaman bu fâsılalar asla düşünülemez, yahut düşünülse bile yeni uygulamaları hesaplamak için düşünülür, aradaki fâsılalarda ne geçerse geçsin hiç düşünülmez. Ancak parça parça şeylerle uğraşan halk duygusu (sens common) gibi bütünden ayrılmış sistemle uğraşan ilim de fâsılalar boyunca yerleşmiyerek hep sonlara, varılmış en sonlara yerleşir. Zaman akışının sonsuz bir hız aldığı ve maddesel şeylerin yahut ayrılmış sistemlerin mekânda bir anda serilmiş olduklarının farz olunabilmesi işte bu sebeptendir: artık ne bilginlerin formüllerinde, ne de halk duygusunun dilinde değişirilecek bir şey kalmıyacak, ‘Z’ sayısı da artık aynı şeyi ifade edecek, eşyanın halleri yahut ayrılmış sistemler arasında aynı düzenleşme (coordonnance) hesaplanacak ve bu suretle zamanın akışı tamamiyle çizilmiş bir çizginin noktaları olacaktır”².

Bütün bunlara rağmen, ard arda geliş (succesion) madde âleminde mevcut bir olgudur. Madde âlemi tarihi de bizim ruhsal süremize benzer bir süre geçirmektedir. “Meselâ bir bardak şerbet yapmak istesem mutlaka şekerin erimesini bekliyeceğim. Bu küçük olgu bize çok şey öğretir. Çünkü, şekerin erimesi için bekliyeceğim zaman artık maddesel dünyanın bütün tarihi boylu boyunca serilmiş gibi uygulanan matematik bir zaman olmayacaktır. Bu zaman benim sabırsızlığımla beraber vâkî olan, bana ait bir sürenin bir parçası ile beraber geçen, istendiği kadar uzatılıp kısaltılmıyan, daha doğrusu düşünülmüş olmayıp yaşanılmış olan bir zaman olduğu için artık bir oramı değil, bir mutlaka ifade eder”³.

Zamanın mahiyeti, sürenin formlar yaratma, yeninin mutlak olarak sürekli bir yapılmasıdır. Maddenin ayrılabilir ve geometrik olarak ele alınabilir sistemler meydana getirmeye temayülü varsa da bu temayülde sonuna kadar gitmez, ve parçalara

¹ Henry Bergson, çev., Arthure Mitshell, Creative Evolution, p. 10; New York 1944.

Henry Bergson, çev., Prof. Mustafa Şekip Tunç, Yaratıcı Tekamül, s. 20, İstanbul 1947.

² Creative Evolution, p. 11-12. Yaratıcı Tekamül, s. 22.

³ Creative Evolution, p. 12-13. Yaratıcı Tekamül, s. 23.

ayrılabilir olması da hiç bir zaman tam değildir. İlmin soyutlama ile ayırdığı sistemler kâinata, sıkı sıkıya bağlıdır, dolayısıyla de sürüp gitmektedirler. “Kâinata ‘iniş’ ve ‘çıkış’ olmak üzere birbirine karşı iki hareket ayırmak gerekir. Birinci hareket katlanmış bir tomarı açmak gibidir. Bu hareket esas bakımından bir zembereğin kurulması gibi enstantane denebilecek bir yolda vâkı olabilir. Fakat olgunlaşma yahut yaratma gibi içten bir çalışmanın karşılığı olan ikinci hareket esasen oluşunda devam eder ve birinci harekete kendisinden ayrılmaz bir halde bulunan ritmini verir.

O halde ilmin soyutlama ile kâinattan ayırdığı sistemler bağlı oldukları bütünde tamamlandıklarından bunlarda bir süre, bir oluş ve dolayısı ile bizimkine benzer bir mevcudiyet görmemize engel olacak hiç bir şey yoktur, ve bu tamamlanma yapılmak gerekir”⁴.

Fizik alanındaki gelişmeler, cisimlerin ve atomların mevcut olmadıklarını, bunların karşılıklı evrensel etkilerle görünmeze doğru gittiklerini göstermektedir. Bu takdirde algılarımızın bize verdiği şey ise, eşyanın kendisi olmayıp bunun üzerinde yapmamız mümkün olan etkilerin tasvirinden ibarettir.

Maddeyi en küçük titreşimlere dayandıran analiz, bunların en kısasının bile, pek zayıf olsa da, bir süreye malik olduğunu yani maddenin tamamıyla mekânlaşmamış bulunduğunu göstermekle beraber, genel olarak maddenin gevşemeğe, ruhun da gerilmeğe meylettikleri söylenebilir. Böyle olunca ruhsallık ile maddesellik ve zekâlılığın kökünde bulunduğu kabul edilecek iki karşıt süreçten, birinden ötekine tersine çevrilme (inversion) veya kesilme (interruption) yolu ile geçebilmek mümkün olacaktır. Eşyayı süre bakımından değil de uzam bakımından ele aldığımızda bu husus daha kuvvetle görülmektedir.

• Şimdi, kendimizi mümkün olduğu kadar gevşettiğimizde madde daha seçik tasavvurlar telkin edecek, zekâ da kendini mekânda bulacak ve onda rahatça hareket edecektir. Zâten gevşekliğin son derecesi -pek kısa da sürse- mekân duygusu nu içermektedir ki bu bize eşyada maddeyi verir. Fakat, gerçekte ne mekân tabiatımıza pek yabancı, ne de madde zekâ ve duyuların tasarladıkları kadar tamamıyla mekânda uzanmıştır. Çünkü, tam mânâsıyla mekânlılık, parçaların birbirlerinden tamamen bağımsız bulunmasını gerektirir. Hâlbuki maddesel her noktanın diğer maddesel bir noktaya etki yaptığını görmekteyiz. Bunun tersini söylemek maddeye saf mekânın özelliklerini vermek demektir. Mekânın, diğer maddesel vasıflara kıyaslanamayacağı ise daha önce L’Esthétique Transcendantale’inde Kant bile göstermişti. Fakat o, mekânı algı melekemizin olmuş bitmiş kalıbı olarak almıştı.⁵ Sonuç olarak eşyanın maddeselliği ile ruhun zekâlılığı aynı zamanda yaratılır, bunu yaratan da aynı hareketin aynı tersine dönüşüdür.

Sürekli yaratmalarla ilerleyen ve parçalanmaz bir bütün olan realitede yaratmanın durması veya kısmen tersine dönmesi sonucunda maddesel elemanların karmaşıklık ile birlikte bunları birbirlerine bağlayan matematik düzen, determinizm, meydana çıkar. Diğer taraftan zekânın bu düzene uyması, onun da yaratmaktan kesilip ruhtan ayrılması demektir. Böylece parçalanmış realitede, parçalara ait fizik ve geometrik kanunlar hüküm sürer; çünkü, artık madde saf mekâna yönelmiş, hürriyetten zorunluluğa doğru bir gevşemede bulunmuştur. Bununla beraber madde hiç bir zaman süreden tamamıyla yoksun bulunmadığı ve dolayısıyla saf mekân olmadığı için matematik ka-

⁴ Creative Evolution, p. 14. Yaratıcı Tekâmül, s. 24-25.

⁵ Creative Evolution, p. 223. Yaratıcı Tekâmül, s. 266.

nunlar maddeye uygun gelememekte, ölçü birimleri rölâtif olan ilimsel bilgi de yapmacık bir bilgi olarak kalmaktadır. İlim, ölçer ve sayar, hâlbuki tabiatta ölçü de sayı da yoktur. Kısaca, maddesellik bir gerginliğin kesilmesi veya azalması, matematik düzen de bu kesilmenin kendiliğinden yöneldiği bir şekildir.

Fizikte görülen tekrarlamalara gelince, tekrarlamalar, canlılar âleminde de görülmektedir. Çünkü, bütünlüğü ile bir evrim olan hayat, ilerleyişini canlılar aracıyla yapmaktadır, bu sebeple de her hangi bir yeniliğin gelişip olgunlaşması için canlıların mekânda olsun zamanda olsun birbirlerine oldukça benzer olarak tekrarlanmaları gerekir. Bununla beraber bir türden olanların ne mekânın çeşitli noktalarında ne de zamanın çeşitli anlarında birbirlerine benzemedikleri görülmektedir. Zira, bunlar, kendilerini değiştiren hayat hamlesini beraberlerinde taşımaktadırlar. Bu sebeple genellemelerimizin temeli olan tekrarlamalar, canlılar âleminde geçici, fizik âleminde ise kalıcıdır.

Bütünlüğü ile realite, şekiller meydana getirmek suretiyle sürekli gelişme ve yaratma olduğuna göre, bu yaratıcı akışın bir müddet kesilip şeklin saf olduğu yerde madde yaratılmış sayılır. Aktif ve yaratıcı bir süre, bir oluş kabullenmiyenler ya maddenin bir hamlede meydana getirildiğini veya ezeliğini iddia etmişlerdir. Hâlbuki ne o, ne o dur. Kâinat, durmadan olan bir şeydir, böyle olunca da buna yeni dünyalar katılmaktadır. Burada ilmin en genel kanunlarından olan enerjinin olduğu gibi kalması kanunu ile enerjinin alçalması kanununu güneş sistemimize uygulayalım. Niceliksel ve bizim ölçü yollarımıza göre olan enerjinin olduğu gibi kalması kanununun ifadesi şudur: kapalı sayılan bir sistemde enerjiler bütünü (kinetik ve potansiyel enerjiler) değişmeyip sâbit kalır. Şimdi, eğer dünyada yalnız kinetik enerji veya bundan başka yalnız potansiyel enerji bulunsaydı, ölçme, bir şeyin kendini sâbit bir nicelikte tuttuğunu ifade eden enerjinin olduğu gibi kalması kanununu veremeyecekti⁶. Ancak, gerçekte türlü mahiyette mevcut olan çeşitli enerjilerden her birinin ölçülmesi bu kanunu haklı çıkartacak yolda seçilmiştir. Bu suretle de bu kanun güneş sisteminin bütünü için uygun gelebilir, ve dünyanın ancak bir parçası ile diğer parçası arasındaki ilgiyi bildirebilir, ama dünyanın mahiyetini değil.

Termodinamik bir prensip olan ve esas bakımından miktarlara ait olmayan enerjinin alçalması kanunu da şöylece ifade edilir: bütün fizik cisimlerde ısı kaybetme temayülü olduğu gibi ısının da bütün cisimler arasında aynı yolda yayılma temayülü vardır. İtibarî sayılamıyacak olan bu kanun, fizik kanunların en çok metafizik olanıdır. Çünkü bir gerçeğe, ölçü ve sembol kullanmadan dünyanın gittiği yöne, yani görünen ve bir cinsten olmayan değişmelerin yavaş yavaş görünmeyen ve bir cinsten olan değişmelere döneceğine, kısaca, güneş sistemimizin değişme kabiliyetlerinden her an bir şey kaybettiğine işaret etmektedir⁷.

Bu azalmanın neden meydana geldiğini açıklamak için ileri sürülen teoriler eğer fizik alanının dışına çıkamazlarsa biz de mekân dışına çıkamayacağımız demektir. Fakat bu alanda ileri sürülecek herhangi bir teori tam bir açıklama için yeter olmamıyacağından bu azalmanın sebebini mekân dışında aramak zorundayız.

Şimdi, yayılma, genel olarak gerilemenin bir kesilişi olduğuna göre somut realitede tabiat kanunları ile görülen düzen, kendisine karşıt bir düzenin kestirilmesiyle kendiliğinden meydana gelmek zorunda olan bir düzeni, başka bir deyişle bir bozuluşu⁸

⁶ Creative Evolution, p. 254. Yaratıcı Tekâmül, s. 312.

⁷ Creative Evolution, p. 265. Yaratıcı Tekâmül, s. 313-314.

⁸ Creative Evolution, p. 267. Yaratıcı Tekâmül, s. 316.

gösterir ki bu, maddeselliğin esas özelliklerindedir. Bundan da bu şeyi olduran sürecin maddesel olmadığı anlaşılmalı gerektir. Maddesellik prosesünün tersi olan ve kesilmesiyle maddeyi yaratan bir prosesün mevcudiyetini hayat denilen şeyde maddenin inişini çıkışa çeviren cehtin bulunuşu da göstermektedir.

Evrimde bulunan hayat, her ne kadar cansız maddenin genel kanunlarına bağlı bir organizm ile âdeta perçinleşmiş bir halde ise de durmadan kendini maddeden kurtarma çabasında bulunduğu, bu sebeble de maddesel değişmelerin hareketini hiç değilse geciktirdiği söz götürmez.

Hayatın evrimi, kendinde mevcut iç tepi ile gittikçe daha kuvvetli patlayıcı maddeler yaparak, gittikçe daha etkili aksiyonlara doğru yol almaktadır. Bu patlayıcı maddeler güneş enerjisini toplayıp saklamakta ve patladıklarında sarf etmektedirler. Nebatlar klorofillerleştirme fonksiyonu, hayvanlar da gıda almak ile güneş enerjisini biriktirirler ve gerektiğinde kullanırlar. Bu takdirde hayat, düşen bir ağırlığı tekrar kaldıran bir cehttir denebilir ; başka bir deyişle hayata ait etkinlik, "bozulan bir realite arasından kendini yapan bir realite"dir⁹.

Fakat, zekâ bir yandan yaratılmış şeyler, bir yandan da yaratan şey düşünür. Bu zekâmızın doğal fonksiyonudur. Yani o değişmeleri ve etkenleri göstermekten ziyade eşya ve halleri göstermek için yapılmıştır. "Eşya ve haller ise zihnin sürekli oluşlardan aldığı görüşlerden başka birşey değildir. Gerçekte eşya yoktur, ancak aksiyonlar vardır"¹⁰. Dünyamızın otomatik evrimi de "bozulan" bir aksiyondan ve bu evrim de önceden bilinemeyecek ve kendi kendine uzayan hareketlerde "olmakta olan" bir aksiyondan ibarettir. Bu yüzden diğer dünyaların da dünyamız gibi olduğuna inanıyoruz. Bu gün bile bir merkezde toplanma yolunda bulunan nebuluzların mevcudiyeti bize dünyaların hep birden meydana gelmediklerini göstermektedir. Aksiyonlar her yerde hep aynı çeşitten olduklarına göre dünyaların bir hava fişenginden saçılan kıvılcımlar gibi fişkırdığı ve bu merkezin de bir fişkırtma sürekliliği olduğu düşünülürse bunların birbirlerine benzeyecekleri de anlaşılır. "Bu suretle tanımlanan bir Tanrı da tam bir olmuşluk değil, durmadan devam eden bir hayat, bir aksiyon, bir hürriyettir"¹¹.

Aksiyon kendi yönünde gittikçe büyür ve ilerler. Büyüdüğü ve ilerlediği nisbette de yaratır. Böyle bir aksiyon akışı içinde pratik zekânın belirli zamanlarda yaptığı ayırmalarladır ki eşya denen şeyler meydana gelir, böylece de zekâ her şeyi olmuş bitmiş gibi ele alır.

İç hallerimiz nasıl birlik içinde çokluk ve çokluk içinde birlik iseler, genel olarak alınan hayat ta böyledir. Hayat, madde ile temasında bir iç tepi veya bir hamleye kıyaslanabilir. Tek başına alındığında ise (virtualité) deryasıdır ; yani binlerce temayülün karşılıklı olarak birbirlerine girmesidir. Fakat, mekânlaşarak birbirlerinden ayrıldıktan yani madde ile temastan sonra bu çokluktan bir iz kalmaz. Çünkü madde güç hâlindeki çokluğu ayırır ve bir taraftan maddenin bir taraftan da hayatın taşıdığı şeylerin etkisi olarak kişileşme meydana gelir. "Birlik ve çokluk ancak cansız maddenin kategorileridir. Hayat hamlesi ne saf bir birlik ne de saf bir çokluktur, dediğimiz zaman işte bunu kastediyoruz"¹².

⁹ Creative Evolution. p. 270. Yaratıcı Tekamül, s. 320.

¹⁰ Creative Evolution. p. 270-271. Yaratıcı Tekamül, s. 320.

¹¹ Creative Evolution. p. 271. Yaratıcı Tekamül, s. 321.

¹² Creative Evolution. p. 264. Yaratıcı Tekamül, s. 336.

B — *Canlılar Âlemi* :

Bergson, kendinden önceki evrim teorilerini tenkid ve kendi görüşünü savunurken, yukarıda görüldüğü gibi, evrimin türlü yollardan vardığı sonuçlarda görülen karşılıklı tamamlamalara sebep olan elemanların da ilk zamanlarda hayat hamlesinde hep birlikte bulduklarını açıklamak üzere ele aldığı hayatın ferd ve türlere parçalanması hakkında "anlaşılan günün birinde, mekânın bir noktasında pek açık bir akış başlamış, sonra da organikleştirdiği cisimlerden sırası ile geçerek nesilden nesile geçmek sureti ile önce türlere, daha sonra kuvvetinden hiç bir şey kaybetmiyerek, hatta ilerledikçe kuvvetlenerek fertlere ayrılmış olacaktır"¹³ demekte ve bu yoldaki görüşlerine şöylece devam etmektedir:

Hayatın fert ve türlere ayrılmasının iki sebebi vardır: bunlardan biri, hayatın ham maddeden gördüğü mukavemet, diğeri de kendisinin taşıdığı temayüllerin kararsız muvazenelerinden doğan patlayıcı kuvvet. Bu sebeple başlangıçta ilk organizmalar kendilerinde mevcut iç hamle ile büyürlerken organik maddenin genişleme haddine vardıklarında büyümekten ziyade parçalanmışlardır. Bu parçalanmanın sebebi hayatın kendisinde mevcuttur. "Çünkü hayat demek temayül demektir; temayülün esası da bir ağaç gibi büyümek ve dallarının her birinde hayat hamlesini taşıyan çeşitli yönler yaratmaktır."¹⁴

Her yerde mukavemete uğrayan fertleşme temayülü ancak karşıt ve tamamlayıcı bir temayülle tamamlanır. Güya, hayatın çoklukla dolu olan birliği çokluk istikametine çekildiği kadar birlik üzerinde toplanmak üzere o nisbette çabalamıştır. Hayattan ayrılan bir parça hiç değilse yakınları ile yeniden birleşmeye meyleder. Bunu mikropalarda, tek hücreli nebatlarda görebiliriz. Hayatın hem fertlilik hem de sosyete yönlerinde evrimlenmesi hayatın esasından gelmektedir.

Madem ki hayat hamlesi birbirlerinden ayrılan ve uzaklaşan yollarda yeni şekiller yaratmaktadır, şu halde mekanizm ve finalizm görüşlerini yalanlamak zorundayız. Çünkü mekanizmi kabullenmek, hayatı daha yükseklere götüren iç hamleyi reddetmek olacağı gibi hayatın evrimini bir plânın gerçekleşmesi gibi görmek, yani finalizmi kabul etmek te geleceği, şimdikiyi daima aşacak olan evrim kavramına aykırı düşecektir. Aynı zamanda hayatın birliği kendisini zaman yolu üzerinde iten bir hamle olduğundan, işaret edildiği gibi, ahenk ileride değil geridedir. Evrim de iki veya üç ana yolunda ileri giden bir ilerleme olarak görünürse de bu ana yolların kollarında sapmalar, gerilemeler, duraklamalar göstermektedir. Bu da evrimin, bir plâna göre olmadığını isbatlar. Evrim, bir plânla öne eğilmiş bir iş değil, tersine, sonsuz bir yaratıştır, organik âlemde görülen yüksek birliğin sebebi de budur. Yine, evrim tarihi hakkında konuşabilmek için organik âlem tarihinin tamamlanmış olması gerektir. Kısaca, mekanizm ve finalizmi kabullenmek imkânsızdır.

Evrimin ana yollarından nebat ve hayvanları ele aldığımızda birbirleriyle gösterdikleri bazı benzerlikler bir yana, genel olarak, nebatları, daha derin temayüllerin birer alâmetlerinden ibaret olan, hareketsiz, hayvanları da hareketli olarak vasıflandırabiliriz. Hareket kabiliyeti ile şuur arasında mevcut açık ilgi göz önünde tutulursa, yine genel olarak, nebatlar şuarsuz, hayvanlar şuurudur. Şuurun en yüksek şekli, hayvanların en yüksek türlerinde, en aşağı şekli de nebat ve hayvan şekli arasında sallanan tek

¹³ Creative Evolution. p. 31. Yaratıcı Tekamül, s. 43.

¹⁴ Creative Evolution, p. 110. Yaratıcı Tekamül, s. 136-137.

hücreli organizmalarda görülebilir; ve yalnız bu bakımdan ve bu ölçüde nebatlar duygusuz ve uyuyan şuurlu, hayvanlar ise duygulu ve uyanık şuurlu olarak tanımlanabilir. Bu da nebat ve hayvan hücrelerinin aynı kökten geldiğini isbatlar.

İşte, ilkel şekilde bir arada bulunan bu temayül, canlı varlığın beslenip yaşamak için kendine en uygun yöne doğru temayül etmesi ile bir yandan hareketsiz ve şuursuz nebatlar âlemi, diğer yandan hareketli ve şuurlu hayvanlar âlemi meydana gelmiş ve aynı bir hayatın birbirlerinden uzaklaşmış iki büyük gelişimini meydana getirmişlerdir. Aynı kökten geldikleri için de evrim yolunda kâh çarpışmakta ve kâh birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bütün bu durumu şu kanunla ifade edebiliriz: "Bir temayül gelişirken parçalandığı zaman bu suretle doğan temayüllerden her biri ana temayülden kendi ihtisaslaşmış etkinlikleri ile uzlaşabilecek şeylerin hepsini saklamak ister"¹⁵.

Nebatlar, hayatın patlayıcı maddesini yaparlar, hayvanlar da bunu kullanırlar. Patlama esas olduğuna göre, hayat yönü nebatlardan ziyade hayvanlarda görülmektedir. Enerji toplamak, hareket edebilmek üzere, birdenbire boşaltılacak bir kuvvet hazırlamaktır. Bu boşaltılacak kuvvetin, yani hayat hamlesinin mevcudiyetidir ki nebatlarda klorofil fonksiyonu, organizmada da sinir sistemini meydana getirmiştir¹⁶.

Organizmanın ödevi, sinir sistemini korumaktır denebilir. Tek hücreliden omurgahlara kadar hayvanlar serisindeki gerçek ilerleme, bir sinir sistemi ilerlemesidir. Bu ilerlemenin ölçüsü de başarıdır. Bunun en yüksek şeklini, en yüksek sinir sistemine ve her şeyi yapabilen elleri ile gerçek hareket serbestliğine malik olan insanda görmekteyiz. Ancak diğer yönden, eklemli, böcekler ve bilhassa zar kanatlıların da en yüksek evrime vardıkları bir gerçektir. Yeryüzündeki insana yer altında ki karınca bir nazire gibidir. Bu da evrimin çeşitli yollarının hep aynı sonuca vardığını göstermektedir.

Şimdi, mikroplar bir yana nebat ve hayvanlar âleminde görünenlerin arkasında sezinleyeceğimiz şey, hayat hamlesinde başlangıçta kaynaşmış bir halde bulunan ve büyüdükçe birbirlerinden ayrılan bazı elemanlar veya iktidarlardır. Bunlar nebata ait uyuşukluk (torpeur) iç güdü ve zekâdır. Nebata ait uyuşukluk bir yana bırakılır ve iç güdünün de bilhassa arılarla karıncalarda geliştiği göz önüne alınırsa hayvan boyunun evriminin içgüdü (instinct) ve zekâ (intelligence) ya ayrılan iki yolda meydana geldiği görülür¹⁷. "Aristo'danberi devam edegelen esaslı bir yanılma tabiat filozoflarının çoğunu şaşırtmıştır. Bunlara göre, nebat, içgüdü ve akıl hayatları aynı bir temayülün mütevâlî üç derecesidir; halbuki bu üç hayat, büyüdükçe ayrılan tek bir evrimin üç çeşitli yönünden başka bir şey değildir. Aralarındaki fark ne şiddet, ne de genel olarak bir derece farkı olmayıp mahiyet farkıdır"¹⁸.

Gerçekte içgüdü ve zekâ diye kesin bir ayırma yapılamaz. Çünkü nebat ve hayvan hayatları birbirlerine karşıt oldukları halde birbirlerini tamamladıkları gibi, bunlar da birbirlerine karşıt oldukları halde birbirlerini tamamlamaktadırlar. Ne saf bir zekâ ne de saf bir içgüdü vardır. Birbirlerinden ayrımları aralarındaki nisbettedir. Ruhun bu iki etkinlik şekli hayatın iki metodudur ki bunlar la cansız maddeye etki yapar¹⁹.

İçgüdüyü içgüdü olarak tanımlamak gerekirse o, organlaşmış âletler kullanmak, hatta yapmak melekesidir. Başka bir deyişle, içgüdü, belli bir şey için kullanılan belli bir âlettir.²⁰

¹⁵ Creative Evolution. p. 132. Yaratıcı, Tekâmül, s. 160.

¹⁶ Creative Evolution, p. 126-127. Yaratıcı Tekâmül, s. 154.

¹⁷ Creative Evolution, p. 148-149. Yaratıcı Tekâmül, s. 179.

¹⁸ Creative Evolution, p. 149. Yaratıcı Tekâmül, s. 179-180.

¹⁹ Creative Evolution, p. 149-154. Yaratıcı Tekâmül, s. 180-185.

²⁰ Creative Evolution, p. 155 ve gerisi. Yaratıcı Tekâmül, s. 186 ve gerisi.

Zekâ ise cansız âletler yapmak ve bunları durmadan değiştirerek kullanmak melekesidir; ve zekânın bu âleti bir cehit sonucudur. Ham maddeye şekil verme bakımından da zekâ içgüdüye daha ziyade muhtaçtır²¹.

Bütün bu açıklamalardan çıkarılacak sonuç, evrimin esasının düşünceye doğru gittiğidir. Bergson'un uzun incelemelerle anlatmak istediğine göre, hayatın kaynağında şuur, başka bir deyimle hava fişğini andıran bir "supra-conscience" vardır. "onun sönmüş parçaları da madde olarak düşer. Bu sönen parçalardan geçerek ve bunları organizm halinde aydınlatarak hava fişğinde devam eden şey de şuurdur. Yalnız bir yaratmak isteği olan bu şuur ancak yaratmanın mümkün olduğu yerde belirir. Hayat otomatizme saplandığı zaman da uyuklamağa başlar, ancak seçme imkânı yeniden baş gösterdiği zaman uyanır"²². Bu sebeble şuur değişikliği sinir sistemi ile orantılıdır. Canlı bir varlıkta ta aksiyonlar ne kadar zengin ve seçim alanı ne kadar genişse şuur da o derecede uyanır ve sinir sistemi ile orantılı olarak gelişir. Diğer taraftan her şuur hali, merkezleri harekete getiren bir sebeptir, fakat şuur beyinden çıkmaz. Çünkü psikolojik hâl, beyin hâlini aşar. Şuurla beyin ancak birbirlerini karşılarlar ve her ikisi de canlı varlığın kullanabileceği seçimi düzenlerler²³.

Şuur, hürriyeti, insanda ve ancak insanla kazanmıştır. Şu halde insan, bu anlamda, evrimin amacıdır²⁴.

Bir merkezden fişkırpıp yayılan, yayıldığı alanda maddeden mukavemet görmesi ile duraklayan, sallanan ve sonra yalnız bir noktadan engeli yarıp geçerek gelişen bütünlüğü ile hayatın hürriyetine kavuştuğu varlık insandır.

"Öyle görünüyor ki her şey sanki kararsız ve akıcı bir varlık, buna isterseniz insan yahut üstün-insan deyiniz, kendisini gerçekleştirmeyi arıyor ve yolda ancak kendisinden bir parça bırakmakla buna eriştiğini gösterir gibi oluyor"²⁵.

²¹ Creative Evolution, p. 155 ve gerisi. Yaratıcı Tekâmül, s. 186 ve gerisi.

İçgüdü ve zekâ için ayrıca bak: Creative Evolution, p. XX-XXII, 52-53, 58-60, 165-167, 168-171, 182, 193, 205-218, 230-238. Yaratıcı Tekâmül, s. 5-7, 68-69, 75-77, 197-200, 201-217, 230-231, 244-260, 274-282. The Creative Mind, p. 95. Selections From Bergson p. 77-88. Laughter, p. 151. Gülme, s. 109.

²² Creative Evolution, p. 284-285. Yaratıcı Tekâmül, s. 336-337.

²³ Creative Evolution, p. 385-386. Yaratıcı Tekâmül, s. 337-338.

²⁴ Creative Evolution, p. 289. Yaratıcı Tekâmül, s. 341.

²⁵ Creative Evolution, p. 290. Yaratıcı Tekâmül, s. 343.

Genel olarak ayrıca bak:

Hans Kohn; Making of The Modern French Mind; p. 74-75, Nevv York, 1955.

George Gaylord Simpson; The Meaning of Evlution; p. 124-136, Nevv York 1955.

Randall and Buchler; Philosophy, An Introduction; ninth, edition; p. 105-118, Nevv York, 1954.

Marton White; Age of Analysis; p. 65-81, New York, 1955.

John Davey; Reconstruction in Philosophy; ninth edition; p. 73, 100-107, New York, 1955.

A. J. Ayer; The Proplem of Knowvledge; p. 33, 43, 51, 79, 82, 152,-153, Edinburg, 1956.

Amgusto Ri Suner; The Bridge of Life; p. 174-194, New York 1951.

William Ernest Hocking; Types of Philiosophy; p. 112-212, New York, 1929.

Benjamin Rand; Modern Classical Philosophy; Second edition, p. 852-887. New York, 1936.

Susanne K. Langer; Philosophy in a New Key; p. 80, 215, New York, 1952.

Peter Anthony Bertocci; İntroduction to The Philosophy of Religion; 5th edition, p. 105-107, 335-337, New York, 1956.

G. Murrey Mc Kinley; Evolution: The Ages and Tomorrow; P. 7, 86-88, 114, New York, 1936.

Andre' Cresson, Çev., Ord. Prof. Suud Kemâl Yetkin, ve Hamdi Akverdi; Felsefe meselelerinin bugünkü durumu; s. 44-49, Ankara, 1943.

Suphi Ethem; Bergson ve Felsefesi, s. 12 ve gerisi, İstanbul, 1919.

Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken; Yirminci Asır Filozofları; s. 57-69, İstanbul, 1936.